

A régi Magyarország utolsó háborúja

Tézisek

I.

A doktori műben tárgyalt kérdéskörök tudománytörténeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

Tekintettel arra, hogy doktori műként a Hajdu Tiborral közösen írt és 2014-ben az Osiris Kiadó által megjelentetett *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914-1918* című kötet általam elkészített felét kívánom benyújtani, a tézisekbe foglaltak értelemszerűen ez utóbbira vonatkoznak. Szerzőtársammal eleve megállapodtunk abban, hogy a dualista Magyarország első világháború alatti történetét feldolgozó kötetnek a katonai vonatkozású fejezeteit fogom én megírni: ezen fejezetek listáját (melyet Hajdu Tibor aláírásával megerősített) a doktori pályázathoz természetesen mellékeltem.

A kiadótól kapott felkérés egy olyan korszerű, a tudományterület mai állását tükröző – maximum 25 éves – kötet megírására vonatkozott, amely közérthető módon, egységes narratívában tárgyalja Magyarország első világháború történetét, egyforma hangsúlyt juttatva a hátszágban zajló (politikai, gazdasági, kulturális) folyamatoknak és a frontok eseményeinek. A megadott kritériumok teljesítése számos módszertani problémát vet fel és talán nem véletlen, hogy ilyen jellegű kötet megjelentetésére a magyar tudománytörténetben még nem volt példa. Legközelebbi előzményként a 2004-ben elhunyt Galántai József először 1974-ben publikált *Magyarország az első világháborúban 1914-1918* című – 2001-ben újra kiadott – munkája tekinthető. Ez a mű azonban szinte teljes egészében politikatörténeti érdeklődésű és, mint a korabeli recenziens megállapítja: benne „a hadtörténeti részek annál is szerényebb terjedelműek, mint amit a könyv címéből következően várni lehetne.”¹ Galántai másik munkája, az 1980-ban megjelent *Az első világháború*² egyetemes történeti megközelítésű, így összevetésre nem alkalmas. A két világháború között publikált *egykötetes*, az első világháború történetével foglalkozó könyvek kivétel nélkül a klasszikusnak mondott hadtörténeti megközelítést alkalmazzák és nem foglalkoznak egyéb kérdésekkel. Így Julier

¹ Pritz Pál: Galántai József: Magyarország az első világháborúban 1914 — 1918. In: A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának közleményei. XXIV. köt. 1. sz. Budapest, 1975. 169. o.

² További kiadásai: 1988, 2000.

Ferenc az 1933-ban megjelentetett *1914-1918 A világháború magyar szemmel*,³ vagy az Aggházy Kamill – Stefán Valér szerzőpáros egy évvel később publikált *A világháború* című munkája⁴ sem tárgyal politikai, gazdasági vagy társadalmi folyamatokat, kizárólag a hadműveletek történetét ismerteti. Az utóbbi két munka legfeljebb annyiban tekinthető a Hajdu Tiborral közösen írt kötetünk előzményének, amennyiben a magyar csapatok illetve Magyarország világháborús katonai szereplését tárgyalja. Czékus Zoltán *Az 1914-1918. évi világháború összefoglaló történelme* című műve több kötetes,⁵ a Pilch Jenő által szerzőként és szerkesztőként is jegyzett *A világháború története* pedig többszerzős munka,⁶ ráadásul mindkettő egyetemes történeti megközelítésű.

Ami a nemzetközi szakirodalom hasonló jellegű vállalkozásait illeti, számos neves történész írta meg saját *első világháború-történetét*. Közülük csak az utolsó két évtized terméséből említésre érdemes Martin Gilbert⁷ vagy John Keegan⁸ munkája. Ezek a kötetek azonban egyetemes történeti megközelítésben írnak az első világháborúról, ráadásul rendszerint kevés – vagy éppenséggel semmiféle – figyelmet nem szánnak azoknak a hadszíntereknek az eseményeire, ahol az antantállamok hadseregei csak rövid ideig illetve egyáltalán nem harcolnak. Valódi összehasonlításra alkalmas publikációkat azért természetesen lehet találni. Mindenekelőtt Manfred Rauchensteiner 1993-ban megjelentetett, majd 2013-ban alaposan kibővített kiadásban újra napvilágot látott munkája ilyen.⁹ Az osztrák szerzőt azonban aligha korlátozták terjedelmi korlátok, hiszen már az első kiadás is mintegy 700 oldalra rúgott, és ezt is sikerült közel megkétszereznie. Mindazonáltal Rauchensteiner könyve egyetlen ország: Ausztria-Magyarország világháborús történetét dolgozza fel, megfelelő arányban tárgyalva a frontok és a hátszág eseményeit. Forrásai ugyanakkor főleg a birodalom egészére illetve

³ Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933.

⁴ Országos Közművelődési tanács, Budapest, 1934.

⁵ Az 1. kötet 1925-ben, a 2. 1926-ban, a teljes mű 1930-ban jelent meg.

⁶ A kötet oroszlanrészét magára vállaló Pilch Jenőn kívül Horváth Jenő, Ihrig Károly, Lutter János, Trunkwalter Ödön, Turcsányi Gyula és Udvarý Jenő írt bele rövidebb-hosszabb fejezeteket.

⁷ Martin Gilbert: *First World War*. Weienfeld and Nicholson, 1994. Újabb kiadása: *The First World War. A Complete History*. RosettaBooks LLC 2014.

⁸ John Keegan: *The First World War* Alfred Aopf 1999. Újabb kiadása: *The First World War*. Knopf Doubleday 2012.

⁹ Manfred Rauchensteiner: *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*. Styria, 1993., 1994² illetve Manfred Rauchensteiner: *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie*. Böhlau, 2013.

annak ausztriai felére vonatkoznak: viszonylag keveset tud mondani Magyarország világháborús szerepléséről.

A kiadó részéről velünk szemben támasztott elvárás kifejezetten egyfajta magyar nemzeti narratíva megírására vonatkozott, ez azonban a kötet *katonai* részét illetően eleve lehetetlen volt. Az osztrák-magyar hadszervezet jellegéből fakadóan ugyanis – gondoljunk C. A. Macartney nevezetes hasonlatára az omlettből kivonhatatlan tojással – nem lehet a magyar katonai szereplést elkülönülten vizsgálni. A haderő egységes irányítás alatt állt (azaz nem létezett külön magyar hadsereg), a csapatok etnikai összetétele általában tükrözte a birodalom soknemzetiségű jellegét. Így az általam megírt rész az osztrák-magyar világháborús szereplésről szólt, hasonlóképpen, mint Rauchensteiner munkájában, azzal az eltéréssel, hogy nekem az osztrák mellett a magyar forrásokat is módomban állt kiaknázni.

Az eleve korlátozott terjedelem mellett tovább szűkítette a lehetőségeinket a kiadó azon további kívánsága is, hogy a magyar érdekeltségű hadszínterek eseményei mellett a narratívánk tartalmazzon kitekintést a világháború végső kimenetele szempontjából általában döntő fontosságúnak tartott nyugati front valamint esetenként egyéb hadszínterek történéseire vonatkozólag is. Ez csak úgy volt teljesíthető, hogy a tengeri illetve a légi hadviselés teljes egészében kimaradt a kötetből.

II.

A doktori műben tárgyalt kérdéskörök forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek

A kötet jellegére való tekintettel a legtöbb általam használt levéltári forrás értelemszerűen katonai levéltárakban található. Közöttük is mindenekelőtt az egykori Osztrák-Magyar Monarchia hadtörténeti jellegű iratanyagának legnagyobb lelőhelye, az Österreichisches Staatsarchiv / Kriegsarchiv). 1994 óta rendszeresen folytattam ebben az anyagban kutatásokat, élvezve az itteni magyar állandó levéltári kirendeltség egymást váltó munkatársainak rendszeres segítségét. Bár a budapesti Hadtörténelmi Levéltár első világháborús gyűjteménye nem vetekedhet a bécsivel, a magyarországi kiegészítésű közös hadseregbeli valamint természetesen a honvédalakulatok iratanyaga itt található. Az itteni levéltáros kollégák segítőkészségét 1992 óta élvezem, nélkülük lehetetlen lett volna ennek a kötetnek a megírása is. Sok hasznos anyagot találtam a belgrádi Vojni Arhívban is, ahova 2007 óta több alkalommal is volt módom akadémiai cserével eljutni.

A katonai levéltárakon kívül természetesen sok hasznosítható anyagot találtam a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv fondjaiban továbbá a budapesti Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, valamint a szintén budapesti Református Egyház Zsinati Levéltárában is.

A kötet megírásánál igyekeztem a legújabb szakirodalmat felhasználni. A budapesti nagy könyvtárak mellett ezen a téren különösen fontos volt a Hadtörténeti Könyvtár könyv- és folyóirat-állománya. Sok könyvészeti anyag manapság már interneten is hozzáférhető; ezek jelentős részéhez sikerült hozzáférnem. Munkám során végig hasznosítottam az internetes adatbázisokat illetve dokumentum- és térképgyűjteményeket.

Különleges kutatói szerencse révén alkalmam volt arra is, hogy ne csupán írott illetve nyomtatott forrásokat hasznosítsak: a 2000-es évek során sikerült interjúkat készítenem a két utolsó magyar első világháborús veteránnal, a 2004-ben elhunyt László Györggyel és a 2005-ben eltávozott Molnár Gergellyel.

Ide kívánczik még, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem nappali tagozatos történész hallgatóinak három szemeszteren át tartott előadásaimon alkalmam volt ellenőrizni: az első világháború hadieseményeiről alkotott vízióm működőképességét és érthetőségét.

III.

A doktori mű főbb eredményei

A kötet Magyarországon első ízben mutatja be egységes narratívában az első világháború történetét úgy, hogy a frontok katonai eseményeit és a hátország politikai, gazdasági és társadalmi folyamatait egyforma súllyal kezeli. Ami az általam írt katonai fejezeteket illeti, természetesen törekedtem arra, hogy a kutatómunkám során feltárt eredményeimet a narratíva rám eső részébe beépítsem. Így az olvasó különösen a világháború kitörését kísérő események tárgyalásánál (Temes-Kubin-i incidens, Putnik-affér, pancsovai pánik), az osztrák-magyar haderő által elkövetett atrocitások (sabáci vérengzés), a Koszovó sorsa körül kibontakozott osztrák-magyar-bolgár konfliktus illetve általában a Központi Hatalmak közötti szövetségi együttműködés tárgyalásánál találkozhat új eredményekkel, amelyeket ugyan általában korábban már publikáltam, de egységes keretben itt jelentek meg első ízben. Megítélésem szerint sikerült szakszerűen és mégis közérthetően összefoglalnom a Monarchia katonai és politikai vezetése közötti problematikus együttműködésnek a háború kitörésében játszott szerepét, az osztrák-magyar vezérkar stratégiai tervezése során elkövetett hibák következményeit. A legújabb szakirodalom ismeretében és felhasználásával tárgyalom a hadieseményeket, minden esetben törekedve a stratégiai folyamatok bemutatására. Az olvasó (a Magyar Tudományban írott tanulmányomon¹⁰ kívül) először itt értesülhet az első világháborús német felvonulási terv: a Schlieffen-terv lényegét érintő, közel két évtizede folyó nemzetközi tudományos vitáról.

¹⁰ A "Schlieffen-terv" mítosza. Magyar Tudomány 175:(11.) pp. 1304-1311. (2014)

IV.

A doktori mű által tárgyalt kérdéskörökben korábban közzétett publikációim

Balszerencse, semmi más?: Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása. Budapest: Balassi Kiadó, 2003.

Trianon felé. Az önálló magyar hadsereg ügye a kiegyezéstől Trianonig Nagykovácsi: Püldo Kiadó, 2008.

Oroszlán, karddal és lúdtollal: Doberdói Bánlaky József élete és munkássága Budapest: Históriaantik Könyvesház Kiadó, 2014.

Burián és a „bolgár differencia” 1916-ban In: Kulcsár Á, Szulovszky J (szerk.) Korok, régiók, társadalmak: Tanulmányok Gyimesi Sándor 60. születésnapjára. 340 p. Budapest: Plusz Könyvek, 1994. pp. 231-242.

Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban In: Rácz Á (szerk.) Nagy képes millenniumi hadtörténet: 1000 év a hadak útján. 376 p. Budapest; Debrecen: Rubicon; Aquila, 2000. pp. 336-354.

Hungarians in World War I In: Király K. Béla, Veszprémy László (szerk.) A Millennium of Hungarian Military History: (East European Monographs). 775 p. New York: Columbia University Press, 2002. pp. 350-368.

Conrad, Clausewitz és a háború In: Hausner Gábor (szerk.) Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére. 855 p. Budapest: Argumentum Kiadó, 2005. pp. 539-544.

Les limites de la modernité: les idées d'un officier de cavalerie austro-hongrois avant la première guerre mondiale In: Hervé Coutau-Bégarie, Tóth Ferenc (szerk.) La pensée militaire hongroise à travers les siècles. 192 p. Paris: Economica, 2011. pp. 173-181.

Atrocitás-propaganda és az osztrák-magyar-szerb háború In: Ifj Bertényi Iván, Boka László, Katona Anikó (szerk.) Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban. 542 p. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), 2016. pp. 75-85.

Balla Tibor, Pollmann Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914-1918) In: Hermann Róbert (szerk.) Magyarország hadtörténete III.: Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718-1919. 488 p. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2016. pp. 275-338.

A szövetségi együttműködés nehézségei: osztrák-magyar–bolgár ellentétek Koszovó ügyében 1916 tavaszán. Hadtörténelmi Közlemények 108:(4) pp. 13-75. (1995)

A kaszinó-affér: honatyák kontra tisztikar: Adalék a hadsereg és a politika viszonyához Magyarországon az első világháború előestéjén. Limes 10:(3) pp. 71-86. (1997)

Tersztyánszky Károly lovassági tábornok 1915 szeptemberi felmentésének hátteréhez. Hadtörténelmi Közlemények 110:(4) pp. 749-770. (1997)

A békebontó felelőssége. Ausztria–Magyarország szerepe a világháború kirobbantásában. Hadtörténelmi Közlemények 116:(1) pp. 39-45. (2003)

A szerbekkel szembeni osztrák-magyar atrocitások az első világháború kezdetén. Sabác, 1914. augusztus 17. Hadtörténelmi Közlemények 122:(3) pp. 715-730. (2009)

A „temes-kubini ütközet” és a levéltári források. Hadtörténelmi Közlemények 123:(4) pp. 1015-1022. (2010)

Végállomás: Szabadka: Újabb adalékok a Putnik-afférhoz. Hadtörténelmi Közlemények 127:(3) pp. 747-753. (2014)

A "Schlieffen-terv" mítosza. Magyar Tudomány 175:(11.) pp. 1304-1311. (2014)

Az első világháború kitörése és az osztrák-magyar Albánia-projekt. AETAS 29:(3) pp. 20-29. (2014)

A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. MÚLTUNK 60:(1) pp. 93-103. (2015)

Az 1914. szeptemberi bánsági szerb betörés (A pancsovai pánik). Hadtörténelmi Közlemények 128:(3) pp. 709-719. (2015)

Ferenc József és az első világháború. Rubicon 28:(1-2) pp. 120-126. (2017)

I. Ferenc József és a központi hatalmak közös főparancsnokságának terve. Levéltári Közlemények 87:(1) pp. 249-257. (2017)

A limanowai csata. In: Hermann Róbert (szerk.) Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. 291 p. Budapest: Hadtörténeti Múzeum, 2003. pp. 211-225.

The Dual Alliance and Austria-Hungary's Balkan Policy. In: Rush Robert S, Epley William W (szerk.). Multinational Operations, Alliances, and International Military Cooperation. Past and Future: Proceedings of the Fifth Workshop of the Partnership for Peace Consortium's Military History Working Group. 223 p. Washington: Center of Military History, United States Army, 2007. pp. 47-52.

Az osztrák-magyar vezérkar kísérlete a Monarchia külpolitikájának befolyásolására az első világháború előestéjén. In: Szabó János, Hausner Gábor (szerk.): A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak: Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. 411 p. Budapest: Hadtörténeti Múzeum, 2007. pp. 229-238.

Jus in bello and the First World War: the Case of Austria-Hungary In: Dariusz S Kozerański (szerk.): Military Conflicts in the 20th Century - Political and Military Aspects: papers from the 10th Annual Conference of Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group. 284 p Warsaw: National Defence University Publishing House, 2010. pp. 51-59.

Die Ostfront des "Großen Krieges" - aus ungarischer Perspektive In: Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik (szerk.): Jenseits des Schützengrabens: Der Erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung - Wahrnehmung - Kontext. 472 p. Innsbruck; Wien; Bozen: StudienVerlag, 2013. pp. 87-104.

Az Osztrák-Magyar Monarchia hadicéljai és Ukrajna 1914-ben / Військові цілі Австро-Угорської монархії та Україна у 1914 р In: Smolij VA (szerk.): Magyar-ukrán közös múlt és jelen: nemzetközi tudományos konferencia anyagai. Kijev, 2005. április 14-16.. 265 p. Kyiv: Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. pp. 194-198.

Austro-Hungarian atrocities against Serbians during the WWI In: Milan Terzić (szerk.): WWI and the Balkans: 90 Years Later / Први светски рат и Балкан – 90 година касније. 292 p. Belgrád: Institut za Strategijska Istraživanja, Odeljenje za vojnu istoriju, 2011. pp. 135-140.

Albanian Irregulars in the Austro-Hungarian Army during World War I. In: Harold E Raugh Jr, Dalibor Denda (szerk.): Regular and Irregular Warfare: Experiences of Historical and

Contemporary Armed Conflicts. Konferencia helye, ideje: Belgrád, Szerbia, 2011.05.23 - 2011.05.27. Belgrád: Institute for Strategic Research, 2012. pp. 63-68.

A hadviselés átalakulása az első világháborúban: haditechnika, stratégia és propaganda In: Tomka Béla (szerk.): Az első világháború következményei Magyarországon. 344 p. Budapest: Osiris Kiadó, 2015. pp. 45-53.

Horvát ezredek az első világháborúban In: Fodor Pál, Soksevits Dénes (szerk.): A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra: = Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura. 722 p. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet; Horvát Történettudományi Intézet, 2015. pp. 64-69.

The Hungarian Government and the Austro-Hungarian Military Measures Against the Serbs During the First Period of the First World War In: La Guerre Totale, La Défense Totale, 1789-2000: XXVIth Congres International d'Histoire Militaire. 452 p. Stockholm: pp. 339-345.

ŠABAC, CHURCHYARD, 17TH OF AUGUST 1914: (Notes to an investigation) In: Jasmina Nikolić, Momcilo Mitrović (szerk.): BRANICEVO IN THE HISTORY OF SERBIA. Pozsarevác; Beograd: Istorijski arhiv Pozarevac; Institut za noviju istoriju Srbije, pp. 91-98.